

JEROEN VAN ZANTEN

Koning WILLEM II

1792–1849

Boom Amsterdam

Eerste druk november 2013, tweede druk december 2013

© 2013 Jeroen van Zanten

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Vormgeving Brigitte Slangen, Nijmegen
Beeldredactie Froukje Holtrop, Amsterdam

ISBN 9789089533036

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

INHOUD

Inleiding — 9

Hoofdstuk 1 Een jeugd in Brandenburg 1792-1809 — 15

‘Een schuddend staatsroer’ — 16

Revolutie en oorlog — 19

‘Een Hollandsche kolonie’ — 27

Berlijn — 32

Een fantasierijk kind — 35

Constant Rebecque — 43

Militaire academie — 46

Erfprins — 49

Hoofdstuk 2 Student 1809-1811 — 59

Freienwalde, Kolberg, Ystad en Londen — 60

Heimwee — 63

Toerist — 69

Oxford — 74

Jeugdzonde — 82

Schotland en Ierland — 85

‘Hoera! Hoera!’ — 90

Hoofdstuk 3 Portugal en Spanje 1811-1813 — 97

Guerra Peninsular — 98

Wellington — 101

El Bodón — 106
Verveling — 109
De bestorming van Ciudad Rodrigo en Badajoz — 114
Een vrolijke oorlog — 119
Ordres de Berlin — 126
Salamanca en Madrid — 129
Vriendschap en loyaliteit — 138
My home — 143

Hoofdstuk 4 Vreemdeling 1813-1814 — 151

Charlotte — 152
Nederland — 165
A Dutch Toy — 173

Hoofdstuk 5 Moed, beleid en trouw 1814-1817 — 189

Verenigd Koninkrijk der Nederlanden — 189
Vader en zoon — 194
Napoleon — 198
Prins van Oranje — 202
Het lot van Europa — 203
Belazerd — 208
Quatre-Bras — 213
Waterloo — 221
Een zoon van Sparta — 231
Parijs en Sint-Petersburg — 236
Anna — 241

Hoofdstuk 6 Prinsenkoorts 1817-1828 — 251

Zoon en vader — 252
Minister en opposant — 259
Een som van 63 000 gulden — 268
Koning van Frankrijk? — 275
Bezinning — 278
Bouwheer in Brussel en Tervuren — 282
Rusland — 286

Hoofdstuk 7 Zoon en onderdaan 1829-1840 – 299

- Politieke crisis – 301
- Muiterij – 308
- Vive le Prince!* – 313
- Antwerpen – 320
- Londen – 329
- Tien dagen wraak – 340
- Een Brabants ‘Schäferleben’ – 344
- Valse orangisten, fatten en weetnieten – 351
- Een afgedwongen abdicatie? – 354

Hoofdstuk 8 Een koningsidylle 1840-1844 – 367

- Malaise – 368
- Inhuldiging – 370
- Populair koningschap – 377
- Vorstelijk verzamelaar – 382
- Gotische koning – 386

Hoofdstuk 9 Bestuurlijke realiteit 1840-1843 – 399

- Liberale welwillendheid – 401
- ‘Gebrek aan vereischte staatslieden’ – 406
- De oude en nieuwe koning – 415
- Een leeg paleis – 424

Hoofdstuk 10 Een onbezonnen neef 1842-1844 – 431

- ‘Waar de Koning zich zelve isoleert’ – 432
- Verkwisters en doordraaiers – 439
- Falende buitenlandse politiek – 443
- Getuige à decharge – 447
- De Bast en Van Andringa de Kempnaer – 450
- Gelukzoekers en broodschrijvers – 454
- Monsterwet – 461

Hoofdstuk 11 'Al ware het schavot ernaast' 1844-1848 — 471

'Gelijk aan abdicatie' — 473

Thorbecke — 480

Negenmannen — 485

Liberalen, radicalen, katholieken en protestanten — 496

Bleek en afgemat — 509

Hoofdstuk 12 Een ontzielde vorst 1848-1849 — 523

Roi des Halles? — 524

Een huiveringwekkend geheim — 545

'Een vogel op een dunne tak' — 554

Een aangekondigde dood — 570

Epiloog Een zorgelijke erfenis — 579

Verantwoording — 595

Dankwoord — 598

Noten — 601

Archieven — 663

Literatuur — 664

Illustratieverantwoording — 690

Personenregister — 691

INLEIDING

‘Het is een verschrikkelijke positie om te moeten leven als een vogel op een dunne tak, zonder te kunnen voorzien wanneer er een einde aan de onzekerheid komt,’ schreef Willem II eind juni 1848 in een brief aan zijn dochter Sophie.¹ De onzekerheid waarop de koning doelde, betrof het verloop van de grondwetsherziening die hij drie maanden eerder had toegestaan. Maar onbewust, zo lijkt het, vatte hij met deze haastig neergekrabbelde zin niet alleen zijn koningschap samen. Eigenlijk was hij zijn hele leven omringd geweest door gevaren en bedreigingen, vanaf zijn geboorte al.

Op tweejarige leeftijd was hij als jonge erfprins met zijn ouders uit de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gevlucht voor de Franse troepen. Daarna had hij negentien jaar als balling door Europa gezworven. Amper achttien jaar oud had Willem in Spanje vestingen bestormd, plunderende soldaten van zich afgeslagen en bloedige overwinningen op de Fransen geboekt. In 1815, anderhalf jaar nadat zijn vader in de Noordelijke Nederlanden tot soeverein vorst was uitgeroepen, versloeg hij als officier onder Wellington Napoleon bij Quatre-Bras en Waterloo. In september 1830 was hij als prins van Oranje, slechts begeleid door enkele adjudanten, een opstandig Brussel binnengereeden, waar slagernechten met hakmessen, boeren met rieken en burgers met musketten hem opwachtten. Dat Willem in 1840 als tweede Oranjekoning de Nederlandse troon mocht bestijgen, was dus in veel opzichten een speling van het lot, of van de Voorzienigheid, zoals hij het zelf noemde. De Franse Revolutie, de Bataafse Omwenteling, coalitieoorlogen, de napoleontische overheersing en de Belgische opstand hadden alle de ‘dunne tak’ kunnen breken en er evengoed voor kunnen zorgen dat Willem en zijn familie ten onder waren gegaan in de chaos van hun tijd.

Over het verloop van dit avontuurlijke en onzekere leven gaat deze biografie. Na 1813 behoorde Willem tot de ‘winnaars’. Met het restauratietijdperk

kwamen er nieuwe kansen. Zo deed hij in 1818 en in 1820 als prins van Oranje een gooi naar de Franse troon en trachtte hij in 1830 koning van België te worden. Dit boek gaat dan ook niet alleen over Willems worsteling met de revolutionaire wereld waarin hij leefde, maar ook over zijn pogingen de geschiedenis naar zijn hand te zetten en daarin een rol van betekenis te spelen. Behalve een tragisch verhaal van ballingschap, verlies, onbegrip en melancholie is zijn levensgeschiedenis er ook een van eerzucht, geldingsdrang en romantische zelfoverschatting.

Om Willems levensverhaal voor de lezer begrijpelijk te maken en greep te krijgen op zijn gejaagde bestaan, zijn vijf thema's gekozen die de chronologie aanvullen en van context voorzien. Allereerst is er het persoonlijk leven. Wat was Willem voor man? Hoe was de relatie met zijn ouders, de latere koning Willem I en koningin Wilhelmina, met zijn broer Frederik en zijn zus Marianne, met zijn echtgenote grootvorstin Anna Paulowna, hun vier kinderen en zijn Russische schoonfamilie? Door aandacht te besteden aan de omgang met zijn familie krijgt de persoonlijkheid van Willem contouren, scherpte en diepte. Vooral de relatie met zijn vader was bepalend, zowel in zijn jeugd als tijdens zijn latere leven. Na 1815 dreigde de slechte verhouding tussen Willem en zijn vader zelfs politieke consequenties te hebben en de erfopvolging in gevaar te brengen. 'Geduld en vergeven zijn de plichten van een zoon,' schreef Willem over zijn verhouding tot zijn vader.² Deze lijdzaamheid kostte hem echter grote moeite, temeer omdat koning Willem I iedere keer weer de zaken naar zijn hand zette en zijn zoon zowel in zijn persoonlijke als politieke leven weinig ruimte gaf. En dan was er nog Willems neiging om met schimmige figuren en politieke tinnegieters vriendschapsbanden aan te gaan die tot hooglopende ruzies tussen vader en zoon leidde. Aan deze gevarieerde contacten zal aandacht worden besteed, ook omdat ze van invloed waren op Willems gemoedstoestand en zijn functioneren als prins en als koning.

Het leven van een prins en een koning is per definitie bijzonder, van de wieg tot het graf. De macht, de rijkdom en de verleidingen zijn groot en hoog zijn de verwachtingen die men van een vorst heeft. Dynastieke plichten bepalen zijn leven. Kon Willem dit aan? Hoe verhiel zijn persoonlijkheid zich tot de positie waarin hij geboren was en het voornamelijk ambt dat hij eenmaal zou bekleden? Was hij een goede koning?

Onder het persoonlijk leven valt ook Willems gevoelsleven. Van de drie negentiende-eeuwse Oranjekoningen is hij de enige die dagboeken en ander autobiografisch materiaal heeft nagelaten. In deze dagboeken en aantekeningen worstelde hij met zichzelf, zijn ambities en de dilemma's van zijn tijd en probeerde hij zijn gedachten te ordenen. Zijn beschouwingen op papier waren in-

tens, hartstochtelijk en vaak vol van tegenstrijdigheden. Dit laatste gold overigens ook voor zijn uitspraken. ‘Ik zie de toekomst donker in, maar wel goed, en maak mij geene illusiën,’ zei Willem in de zomer van 1847 tijdens een vergadering over de grondwet met zijn ministers.³ De bewindslieden waren het gewend. De koning sprak zichzelf wel vaker tegen, zeker wanneer de staatsregeling ter sprake kwam.

De grondwet, en meer in het algemeen de ontwikkeling van de constitutionele monarchie en het staatsbestel, vormt het tweede thema in deze biografie. Gedurende Willems leven transformeerde Nederland van een federale republiek tot een moderne, parlementaire en centraal bestuurde eenheidsstaat. De ‘plaats en functie’ van de monarchie veranderde mee.⁴ Als kroonprins en als koning was Willem bij deze ontwikkeling nauw betrokken. In 1840 zette hij in zijn functie als vicepresident van de Raad van State zijn vader onder druk om akkoord te gaan met de strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid. En in maart 1848 stemde hij in met een nog ruimere grondwetsherziening. In dit boek zal uitgebreid aandacht worden besteed aan deze belangrijke staatsrechtelijke veranderingen en gepoogd worden de hervormingen vanuit het perspectief van de koning te beschrijven. Veranderde Willem in 1848 inderdaad in vierentwintig uur van ‘très conservatif’ in ‘très libéral’, zoals de bekende frase gaat, en waarom was hij uiteindelijk toch bereid om een belangrijk deel van de door hem zo gekoesterde ‘prerogatieven van de kroon’ op te geven?

De aandacht voor de staatsrechtelijke ontwikkelingen tijdens Willems leven valt gedeeltelijk samen met het derde thema, de internationale context waarin de Oranjemonarchie moet worden geplaatst. De Oranjes maakten deel uit van een Europees vorstestelsel. De wijze waarop Willem invulling gaf aan het koningschap, werd dan ook niet alleen bepaald door nationale ontwikkelingen. Integendeel. Zijn oriëntatie – cultureel, politiek en intellectueel – was veel meer internationaal. Omdat Willem zijn hele jeugd buiten Nederland had doorgebracht, gold dit voor hem nog meer dan voor zijn vader Willem I en zijn zoon Willem III. Tot 1813 lag zijn loyaliteit bij Pruisen en Engeland en kende hij Nederland alleen uit verhalen. Na 1815 en 1830 was hij meer georiënteerd op de Zuidelijke provincies, waar hij veel en graag verbleef, dan op de Noordelijke Nederlanden. Willem was in veel opzichten een on-Nederlandse koning.

Ook Willems militaire loopbaan droeg bij aan zijn internationale oriëntatie. Na 1815 werd hij in Europa lange tijd gezien als een van de grote helden van Quatre-Bras en Waterloo. Zelfs Napoleon prees hem vanuit Sint-Helena. ‘De Prins heeft [...] bewezen een *génie de la guerre* te bezitten. Alle eer van deze veldtocht komt hem toe. Zonder hem zou het Britse leger vernietigd zijn voor het slag had kunnen leveren,’ aldus de Franse keizer terugblikkend op zijn ne-

derlaag.⁵ De overwinning bij Waterloo gaf Willem een heldenstatus en verschafte de Oranjes, en dan met name Willems vader, legitimiteit als regerend vorstenhuis. Heldenverering, legitimering en mythevorming behoren tot het vierde thema, de beeldvorming rond de koning. Wat was de betekenis van Willems heldenstatus? In hoeverre was dit een zelf aangemeten en gecultiveerd imago? Welke eigenschappen – deugden en ondeugden – werden Willem door anderen toegeschreven? Wat was het beeld dat hij zelf uitdroeg en hoe werd hij door het gewone volk, de gegoede burgers en de hovelingen gezien? Welk beeld rijst op uit de dagboeken en brieven van de personen die hem omringden, en uit pamfletten, dagbladen en tijdschriften?

De beeldvorming staat in nauw verband met het vijfde en laatste thema, de ontwikkeling van het ambt, het hofleven en het nationale koningschap. Willem afficheerde zichzelf niet alleen graag als soldaat en oorlogsheld, maar ook als kunstenkoning en filantroop. De wijze waarop hij het hof en zijn paleizen aankleedde en zijn openbare optreden gestalte gaf, week sterk af van de manier waarop zijn vader dat had gedaan. Zijn esthetische en romantische aard en zijn voorkeur voor de middeleeuwen riepen niet zelden verbazing op. ‘Onze Gotischen Koning’, zo noemden sommige ministers hem.

Tot slot enkele opmerkingen ten behoeve van de leesbaarheid. De eerste betreft de persoonsnamen. Een aantal namen komt veelvuldig voor: Willem, Frederik en Wilhelmina, maar ook de namen van families die generaties lang in dienst waren van de Oranjes, zoals de familie Fagel en de familie De Constant Rebecque. De leden van deze aan het Haagse en Brusselse hof verbonden geslachten kunnen worden onderscheiden door hun voornamen. Voor de Oranjes gaat dit helaas niet op, omdat ze altijd bij hun voornaam werden genoemd. Zelf bekend met het probleem gebruikten ze onderling vaak koosnamen. Willem werd in zijn jeugd Guillot genoemd en zijn kleinzoon, de in 1840 geboren oudste zoon van koning Willem III – ook al een Willem – kreeg de roepnaam Wiwill. De echtgenote van Willem I, Wilhelmina van Pruisen, werd Mimi genoemd, ter onderscheid van haar schoonmoeder en tante. Willems tweede zoon Alexander kreeg van zijn ouders het koosnaampje Sascha en Anna werd door Willem Anninka genoemd. Zowel Willems broer als zijn oom, de broer van zijn vader, heette Frederik, maar beiden werden in familiekring meestal met Fritz aangesproken. Willems vader, koning Willem I, komt in het boek voor als Willem Frederik en Willem I, en een enkele keer als Willem VI, in zijn positie als opvolger van zijn vader stadhouder Willem V. Voor Willem zelf is er hier voor gekozen om in de meeste gevallen zijn voornaam te gebruiken. En dan zijn er nog de twee Sophieën: Willems dochter Sophie van Oranje-

Nassau, later groothertogin van Saksen-Weimar-Eisenach, en zijn schoondochter prinses Sophie van Wurtemberg, de latere koningin. Wanneer dit niet uit de context blijkt, is steeds getracht door toevoeging van een achternaam of positie in de familie duidelijk te maken om wie het gaat. Niettemin blijft persoonsverwisseling een gevaar. Het genealogisch overzicht biedt een zekere steun in deze wirwar van persoonsnamen. Om de hier geschetste verwarring verder te beperken, zijn de namen van de Pruisische koningen en verwante Duitse families, anders dan gebruikelijk in de historische literatuur over het ancien régime, niet vertaald. De koningen van Pruisen, Friedrich Wilhelm II, Friedrich Wilhelm III en Friedrich Wilhelm IV, behouden hun Duitse namen, behalve Frederik de Grote.

De uitzondering geldt niet voor de vele citaten in dit boek. De Oranjes schreven Duits, Engels, Nederlands en Frans. In hun brieven bedienden ze zich echter hoofdzakelijk van het Frans, de taal waarin de Europese aristocratische en vorstelijke families tot in de late negentiende eeuw met elkaar plachten te corresponderen. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn alle geciteerde passages vertaald. Dit geldt ook voor tekstfragmenten die oorspronkelijk in het Duits, Engels, Spaans of Latijn zijn gesteld. Een enkele keer is van deze regel afgeweken, als het lied- of dichtregels betrof, een vaste uitdrukking of een gezegde, of als de betekenis van een buitenlandse frase geen ruimte voor twijfel liet.

Deze studie over koning Willem II is de tweede van drie biografieën van de negentiende-eeuwse Oranjekoningen. Jeroen Koch beschreef het leven van koning Willem I en Dik van der Meulen dat van koning Willem III. Hoewel de biografieën op een vergelijkbare wijze zijn opgezet langs dezelfde thematische lijnen, lopen inhoud en toon uiteen. Ook varieert de hoeveelheid en het type bronnenmateriaal dat over iedere vorst beschikbaar is. Bovendien zijn er drie auteurs aan het woord, met ieder een eigen betoogtrant. De biografieën zijn in onderlinge samenwerking tot stand gekomen. Dit levert veel nieuwe inzichten op, maar heeft ook consequenties gehad voor de inhoud. Overlap is zoveel mogelijk vermeden. Hier en daar is dit echter onvermijdelijk gebleken. De boeken kunnen afzonderlijk van elkaar worden gelezen, maar het spreekt voor zich dat ze elkaar sterk aanvullen.

Doop van Prins Willem Frederik
George Lodewijk op 28 december 1792
in Den Haag.
Anonieme gravure uit 1792

1792-1809

Willem kwam onder gezang ter wereld. In de maanden voor de bevalling had zijn moeder, de amper achttien jaar oude prinses Wilhelmina van Pruisen, zich voorgenomen de baringspijnen in het kraambed weg te zingen. Ze hield woord. In de vroege ochtend van 6 december 1792 probeerde ze na elke wee een lied ten gehore te brengen.¹ Met haar veelgeroemde zangkwaliteiten had het weinig te maken. Het ‘puffen’, al dan niet van een lied, stelde haar gerust. Zodra haar zoon was geboren stopte het zingen in de kraamkamer van het Oude Hof, het latere paleis Noordeinde, en volgden er kanonschoten – honderd en een oorverdovende salvo’s die Den Haag en omstreken verkondigden dat er een prins was geboren, een erfopvolger.

De dag na de bevalling opende de *’s Gravenhaagsche Courant* met het bericht dat ‘de Erf-prinsesse’ rond acht uur in de ochtend ‘voorspoedig was verlost van eenen welgeschapene en alle teekenen van gezonde gesteldheid medebren- gende Prins’.² Ook in de dagen daarna hield het dagblad de lezers nauwgezet op de hoogte van de gesteldheid van moeder en kind. Op zaterdag 8 december berichtte de krant dat de prinses en ‘den jonggebooren prins’ een zeer goede nacht hadden gehad. En zo hield de berichtgeving nog een aantal weken aan, totdat iedereen ervan overtuigd was dat het kind daadwerkelijk een ‘levensvat- baar gestel’ bezat. Op 28 december 1792 werd het prinsje in de Haagse Grote Kerk gedoopt. Hij kreeg de namen Willem Frederik George Lodewijk, roep- naam Willem.

Ook erfprins Willem Frederik, Willems vader en de latere koning Willem I, was opgelucht dat zijn zoon gezond ter wereld was gekomen. Als aanstaande vader had hij nerveus op de zwangerschap van zijn vrouw gereageerd. In brieven aan zijn zus Louise, die in 1790 met de zwakbegaafde zoon van de Pruisi- sche veldmaarschalk Karl Wilhelm van Brunswijk-Wolfenbüttel was getrouwd en naar Duitsland was vertrokken, berichtte hij om de zoveel tijd dat de buik

van zijn vrouw, die in de stadhouderlijke familie Mimi werd genoemd, weer groter was geworden. De door hem zo gevreesde bevalling kwam almaar dichterbij. Het moment van de geboorte zelf vond hij vreselijk, ongetwijfeld mede doordat de dood in het kraambed altijd op de loer lag. Pas toen de baring had plaatsgevonden, kon hij zich laten gaan. ‘Ik houd van die jonge moeder en van die kleine snoes met heel mijn hart,’ schreef hij Louise.³

Stadhouder Willem v, Willems grootvader, reageerde eveneens opgetogen. Slechts enkele ogenblikken nadat zijn kleinzoon was geboren, zakte hij bij het wiegie door de knieën om God te danken dat hij een gezonde kleinzoon had gekregen.⁴ Hij geloofde in ‘Gods voorzienige leiding’ en was ervan overtuigd dat zijn familie van hogerhand de opdracht had gekregen de Republiek der Verenigde Nederlanden te leiden. Dat hij de eerste stadhouder was die bij leven een kleinzoon in de armen kon nemen, zag hij als een teken Gods: de geboorte van een nieuwe generatie betekende dat de toekomst van Oranje en de hechte band tussen zijn familie en de Republiek gewaarborgd waren. ‘Neêrland kent geen nood, zoo lang Oranje leeft!’ dichtte de orangistische en orthodox-protestantse dichter Willem Bilderdijk in zijn *Ter Geboorte van zijne doorluchtige hoogheid, den jonggeboren Heere Prinse van Oranje en Nassau*.⁵ Maar was dit omgekeerd ook het geval? Kenden ook de Oranjes geen nood zolang ze over Nederland regeerden?

‘Een schuddend staatsroer’

Al bij Willems doop, op 28 december 1792, werd duidelijk dat zijn familie niet meer zo geliefd was. In de dagen voor de plechtigheid lieten de Haagse autoriteiten aanplakbiljetten in de stad ophangen met de waarschuwing dat er op de ochtend van de doop ‘ter voorkoming van ongelukken’ geen ‘Vuurwerken, voetzoekers of andere brandende machines’ mochten worden afgestoken en dat het verboden was ‘schietgeweren’ af te vuren.⁶ Wie zich niet aan dit verbod hield, riskeerde celstraf en een boete van twaalf gulden. Voetzoekers bleven de stadhouderlijke familie op 28 december bespaard, maar tijdens de doopplechtigheid werd voor de zekerheid de band van de familie met de Nederlanden nog maar eens benadrukt. De voorganger, dominee Johannes Munnekenmoolen, gebruikte hier vers 2 Samuël 7:16 voor: ‘Doch uw huis zal bestendig zijn, en uw koninkrijk tot in eeuwigheid, voor uw aangezicht; uw stoel zal vast zijn tot in eeuwigheid.’⁷ Een maand na Willems doop zou deze bestendigheid zwaar op de proef worden gesteld. Op 1 februari 1793 verklaarde het revolutionaire Frankrijk de stadhouder de oorlog. De consequenties van deze oor-

log, die nadrukkelijk tegen de Oranjes en niet tegen het Nederlandse volk was gericht, zouden het leven van de jonggeboren prins tot zijn 23ste levensjaar bepalen.

Onrustig was het in de Republiek al sinds 1780. Willems ‘dierbare Grootvaâr’ – zoals Bilderdijk de stadhouder in zijn geboortehulde noemde – stond aan een ‘schuddend staatsroer’, te midden van interne bestuurlijke problemen en een veranderende internationale politieke orde.⁸ Maar bovenal werd hij belaagd door ‘radicalen’ met nieuwe verlichte politieke ideeën die net als de oudere elites de stadhouder verantwoordelijk hielden voor het economische en morele verval van de Republiek. De intellectuele, maar ook besluiteloze en conservatieve Willem v kon nauwelijks het hoofd boven water houden.

De onvrede met het stadhouderschap leidde midden achttiende eeuw tot een herwaardering van oude republikeinse waarden en normen.⁹ De achteruitgang werd in eerste instantie gezien als een moreel en economisch probleem waarvoor de oplossing moest worden gezocht in burgerlijke spaarzaamheid en deugdzaamheid.¹⁰ Dit veranderde echter toen in het najaar van 1781 de Overijssels-Gelderse baron Joan Derk van der Capellen tot den Pol in zijn anoniem gepubliceerde pamflet *Aan het Volk van Nederland* Willem v neerzette als een tiran en landverrader. Directe aanleiding voor deze aantijging was het ongunstige verloop van de Vierde Engelse Zeeoorlog (1780-1784). Dit conflict tussen oude en natuurlijke bondgenoten was ontstaan nadat bekend was geworden dat Amsterdam wapens leverde aan Amerika en de Republiek in het geheim de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring van 4 juli 1776 had erkend. Tijdens de oorlog met Engeland werd duidelijk dat de Nederlandse vloot nauwelijks berekend was op de strijd en in een vergaande staat van verwaarlozing verkeerde. Van der Capellen stelde dat Willem v in zijn hoedanigheid van kapitein-generaal verantwoordelijk was. Erger nog, volgens hem had de prins, die familiebanden met het Engelse koningshuis had, de Republiek met opzet overgeleverd aan de Engelsen.

Van der Capellens beschuldiging veroorzaakte een schok in het land. De tegenstanders van de stadhouder – een los en lokaal verband van ontevreden burgers, regenten en edelen die zich patriotten noemden – waren van mening dat Willem v met zijn monarchale pretenties niet alleen schuld had aan het echech van de oorlog, maar ook aan de teruggang van de Republiek. De kritiek, en daarmee ook het debat tussen de patriotten en prinsgezinden, werd snel grimmig, zowel in de bestuurscolleges van de Republiek als in een groeiend aantal politieke blaadjes.

Het bleef niet bij discussie. In oktober 1784 werd de belangrijkste adviseur en vertrouweling van de stadhouder, Ludwig Ernst hertog van Brunswijk-Wol-

fenbüttel, door de oppositionele Staten van Holland, Friesland en Utrecht gedwongen af te treden. Rond dezelfde tijd bewapenden de patriotten zich in militias. In de winter van 1784-1785 vonden diverse gewapende schermutelingen plaats, vaak ook met de bedoeling een reactie van de staatse troepen uit te lokken. Willem v vond dat hij geen andere keus had dan hard op te treden. In september 1786 liet hij de patriotse steden Elburg en Hattem met zwaar geschut beschieten. Begin 1787 escaleerde het conflict verder. De Republiek bevond zich nu nagenoeg in een staat van burgeroorlog. Binnen de stedelijke en provinciale colleges grepen de patriotten de macht en in het voorjaar kondigden de opstandige Staten van Holland, Overijssel en Utrecht vergaande hervormingen aan en schorsten ze de naar Nijmegen gevluchte prins als kapitein-generaal.

Willem v verloor hiermee zijn machtsbasis in de Republiek. De kansen keerden echter nadat eind juni 1787 zijn vrouw tijdens een reis van Nijmegen naar Den Haag werd gearresteerd en korte tijd werd vastgehouden door Goudse patriotten in een boerderij nabij Goejanverwellesluis. Prinses Wilhelmina, Willems trotse en eigenzinnige grootmoeder en naamgenote van zijn moeder, was een zus van de Pruisische koning Friedrich Wilhelm II. Anders dan haar trage en nerveuze man, die vaak pas na lang wikken en wegen tot een besluit kwam, was ze kordaat en daadkrachtig.¹¹ Vergeleken met echtgenotes van vroegere stadhouders oefende ze veel politieke invloed uit. Ook binnen de stadhoudelijke familie zocht ze de regie. Net als met haar eigen kinderen zou ze zich uitgebreid bemoeien met de opvoeding van haar kleinzonen, vooral met die van Willem. Vanwege haar invloed werd Wilhelmina door de patriotten gezien als een heerszuchtig en machtsbelust manwijf dat, zoals ze in spotprenten werd afgebeeld, in huize Oranje letterlijk de broek aanhad.¹²

Na haar aanhouding bij Goejanverwellesluis werd Wilhelmina teruggestuurd naar Nijmegen. Deze vernedering door de patriotten gaf de Pruisische koning het excuus om zich met het conflict te bemoeien. Op 10 september 1787 eiste hij genoegdoening voor wat zijn zuster was aangedaan.¹³ De patriotten weigerden dit, en drie dagen later viel het Pruisische leger onder leiding van de ervaren veldmaarschalk Karl Wilhelm van Brunswijk-Wolfenbüttel de Republiek binnen. De strijd duurde nog geen maand. Op 9 oktober capituleerde Amsterdam als laatste patriottenbolwerk en werd het gezag van Willem v hersteld. De Oranjeterreur die op de Pruisische interventie volgde, ging gepaard met geweld en plunderingen: huizen werden in brand gestoken en in sommige steden werden patriotten door de straten gesleurd. De bestuurscolleges van opstandige steden werden met harde hand gezuiverd en patriotse regenten vervolgd. De maatregelen die Willem v nam, zetten kwaad bloed, niet alleen

onder patriotten, maar ook onder meer gematigde burgers. Dat hij zijn positie enkel had kunnen behouden door het ingrijpen van Pruisen, maakte de wrok alleen maar groter.